

omzwervingen op Corsica

Corsica heeft vele namen en gezichten: 'de berg in zee', 'het eiland dat je ruikt voor je het ziet', 'het Ile de Beauté'.

Het is niet alleen landschappelijk ruig: bloedwraak en bijge-loof waren tot voor kort wijd-verbreed.

Vandaag is Corsica een eiland van loslopende varkens en kapotgeschoten naambordjes. Het wandelen is er taai, maar onvergetelijk. Eén van onze tochten voerde door de wijde, zwaarbeboste vallei van Alta Rocca, waar wij een merkwaardig avontuur met een Corsicaanse boxer beleefden.

door Frank Flippo

An het eind van het bergdorp Zonza, richting Levie/Livia, zie je rechts van de weg een voetgangerspijltje met onder meer de plaatsnaam Levie erop. Die richting moeten wij hebben, want we lopen vandaag een stuk van de Mare a Mare Sud-wandelroute. Je hebt ook een Centre en Nord. Dat zijn, zoals alle tochten op Corsica, zeer pittige wandelingen die een dag of vijf duren, maar wij lopen een dagetappe, om precies te zijn het deel dat op de Franse IGN-kaart -nr. 73 Ajaccio-Bonifatio- staat aangegeven als de Variante.

Achter het wandelbordje lopen we over een oud ezelpaadje, door een tunnel van bomen tussen glooiende weiden. Ter weerszijden lage, dikbestede muurtjes, half verscholen in de schaduw. Het pad maakt verderop alles waar wat het belooft. Al snel kom je in een weelderig oud kastanjebos vol honderden jaren oude exemplaren, doorkliefd met beekjes. We lopen afwisselend tussen vlekken van zonlicht en vlekken van schaduw. De hoge kruinen boven ons houden de brandende zon op afstand.

Kleine beekjes kun je zo over stappen, maar bij een wat bredere beek moet je je weg zoeken. Zoals deze eerste op de route. De doorwaadbare plaats is zwart en zompig en zit vol hoefafdrukken van drinkend vee dat zoëven verder is gelopen. Om te voorkomen dat ze de bedding vernielen, hangt hier en daar prikkeldraad.

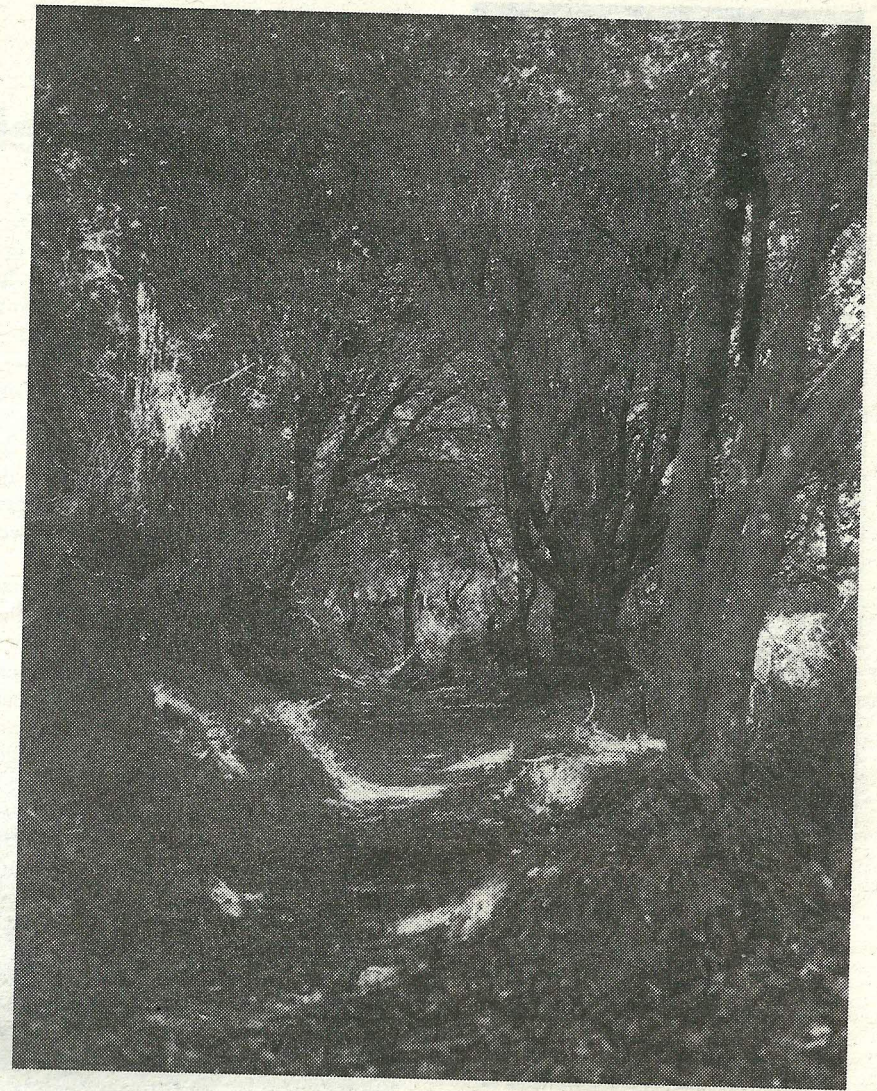
kunt worden geplaagd door buien en rukwinden. De GR 20 is iets voor later, als ik groot ben.

Voorlopig loop ik liever in dit dal bij Zonza, in dit ongerepte loofbos waar ik dat archaische Europa tegenkom dat op zoveel andere plekken verloren ging. Toch, het betoverende bos waar we doorheen lopen is maar klein vergeleken met de immense naaldhoutplantage aan de andere kant van Zonza, het Forêt de l'Ospedale. Grillig reliëf en mooie rotsblokken, maar verder slaapverwekkend eentonig. En het veelgeprezen stuwwmeer langs die weg komt duidelijk van de tekentafel. Het lijkt wel een badkuip.

Overspel

Maar hier, in de vallei van de Rau St. Antoine, is alles zoals het wezen moet. Rau betekent riviervallei. Op sommige plaatsen hangen eenvoudige spanbruggen over het riviertje met een metalen constructie en een houten loopvlak. De brug wiebelt als je erover loopt en hij hangt een eind boven het wateroppervlak, wat doet vermoeden dat dat kabbelende watertje 's winters in een kolkende stroom verandert.

Hij ontspringt aan de voet van de 2134 meter hoge Monte Incudine en draagt elke vijf kilometer een andere naam: bij de bron heet hij Rau d'Asiano, voorbij de Col de Bavella, de Rau de Criviscia, dan de Rau St. Antoine. Pas voorbij de ruïne van het Castello di Cucuruzzu houdt hij een vaste naam, de Rizzanese, tot

wijst uit dat we de rivier een paar honderd meter stroomopwaarts moeten volgen en dan linksaf moeten slaan, het bos in. Daar komen we de vertrouwde markering weer tegen. Met stijgende verbazing bekijken we de vele ontzettend dikke bomen.

Glibberig

Bij de splitsing Quenza-Levie rusten we uit. Het weer is warm en wisselvallig. Een soort regenwoud-weer, met buitjes waarvan je maar een beetje nat wordt en waarvan het water tijdens het lopen verdampt op je kleren. Dat gaat hier overigens niet zo snel als in het regenwoud, dankzij de frisse bultjes blote hant.

zelf een pad rechts dat naar beneden het bos inleidt.

Sufferdjes

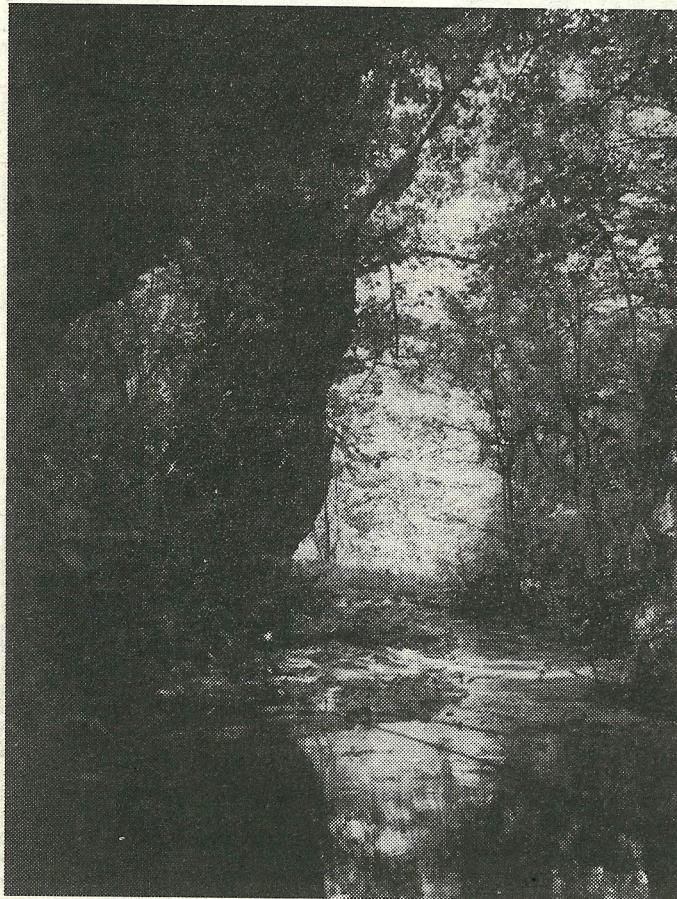
Terwijl we het dorp uitlopen, loopt er ineens een hond met ons mee. We hebben het al vaker meegemaakt: een hond die een eindje voor je blijft lopen en af en toe omkijkt om te zien of je er nog bent. In Portugal en Italië waren dat onmogelijke sufferdjes; ze waren gemakkelijk om de tuin te leiden, of ze stopten bij de grens van hun territorium. Maar deze hond? Hij ziet er eng uit. Een zwaargebouwde boxer met een ontzettend lelijke kop.

met een Corsicaanse boxer beleef- den.

door Frank
Flippo

*foto boven:
de eerste schreden op
het Corsicaanse
bospad*

*foto onder:
drinkplaatsen onder
woudreuzen*

moet je je wel bedenken. Zoals deze eerste op de route. De doorwaadbare plaats is zwart en zompig en zit vol hoefafdrukken van drinkend vee dat zoëven verder is gelopen. Om te voorkomen dat ze de bedding vernielen, hangt hier en daar prikkeldraad. Een beheersmaatregel en dus een van de keren dat je, afgezien van het overweldigende natuurschoon, merkt dat je in het Parc Naturel Regional de la Corse zit. Het park beslaat ongeveer eenderde van het eiland, van noordwest naar zuidoost. In die richting loopt ook de Grand Randonnée 20, volgens kenners de zwaarste van alle Franse lange-afstandspaden. Het pad volgt de hoogste toppen, en doet dat over ijselijk smalle bergkammen, waar je op de meest onverwachte tijden

draagt elke vijf kilometer een andere naam: bij de bron heet hij Rau d'Asiano, voorbij de Col de Bavella, de Rau de Criviscia, dan de Rau St. Antoine. Pas voorbij de ruïne van het Castello di Cucuruzzu houdt hij een vaste naam, de Rizzanese, tot aan zijn uitmonding in zee bij het vliegveld van Proprianu. Al die namen laten zien hoe lokaal de Corsicanen zijn ingesteld. Men denkt niet alleen eilandsgewijs, maar ook dorpsgewijs: elk gehucht geeft zijn eigen naam aan het langstroomende water.

Ook de plek waar wij de Rau St. Antoine oversteken, ligt op de route van het vee. Vlak voor onze voeten stroomt de Rau diep en vlug, met scherpgetande stenen die erboven uitsteken en waarover je misschien naar de andere kant kunt lopen. Maar een rivier steek je het beste over waar hij het breedst is. Daar is hij het ondiepst en is de stroming het zwakst. Waar we op het diepe stuk halverwege moeten terugkeren, bereiken we op het brede, ondiepe stuk gemakkelijk de overkant. Daar staat de overwoekerde ruïne van een huisje. Wie was de kluizenaar of zonderling die hier ooit woonde? Hoeveel gelukkige of ongelukkige avonden bracht hij hier door? Was zijn afzondering zelfgekozen of had hij zich hier teruggetrokken, nadat hij zich gewroken had op de moord op zijn overspelige broer? Misschien dat de dorpsoudste het verhaal kent. Het binnenland van Corsica herbergde van oudsher niet alleen mensen die door tragische omstandigheden hun dorp en familie voorgoed de rug toegekeerd hadden, maar ook ex-zeerovers, smokkelaars, ontsnapte gevangenen, struikrovers en ander 'schuim der natie'. Zoiets als het naoorlogse Zuid-Amerika voor ex-nazi's; geen haan die daar nog naar je kraaide, tenzij er een erg goede speurder aan het werk is. Wij speuren niet naar boeven, maar naar een paadje en dat is al moeilijk genoeg. Bij deze ruïne raken we bijna het spoor bijster. Enig zoekwerk

vallig. Een soort regenwoud-veer, met buitjes waarvan je maar een beetje nat wordt en waarvan het water tijdens het lopen verdampt op je kleren. Dat gaat hier overigens niet zo snel als in het regenwoud; dankzij de frisse buitjes blijft het juist aangenaam wandelweer. Misschien ook omdat het juni is en alles nog in lentetooi gehuld is; tijdens onze drieweekse vakantie zien we de voorjaarsbloemen langzaam verdwijnen en plaatsmaken voor de zinderende dorheid van de Corsicaanse zomer.

Het tweede traject, tussen de splitsing en het dorp Quenza, is saaier dan het eerste, al was het alleen maar omdat je hier het bos uit bent. De grond is hier bijna te arm voor landbouw. We zien grijzige, schrale veldjes en omheinde terreintjes waar soms zwijnen rondscharrelen. We lopen hier tussen rasterwerken over een nagenoeg recht karrespoor. Kilometers lang lopen we in de zon langs uitgebloeide bremstruiken. Pas als zich achter een bult in de weg het dorp Quenza aandient, wordt het weer leuk: het pad loopt door de bedding van een beekje, vol heerlijk geurende en frisbloeiende bloemen erlangs. Je waadt door een paar centimeter ijskoud stromend water, over een glibberige bodem. Voor je het weet sta je voor de vervallen vestingmuur aan de rand van Quenza. In Quenza, verbazend kaal en saai na Zona, staat het Mare a Mare pad goed aangegeven, maar de Variante richting Zona staat nergens. 'Ik weet het niet, gaat u weg', zegt de kruidenierster als we even binnen lopen om het te vragen. Ook de andere bewoners reageren weinig toeschietelijk. Dus lopen we op goed geluk het volgens ons juiste pad in, om even later weer bij de bekende bult in de weg en het uitzicht op Quenza te komen. Terug in Quenza vinden we ditmaal wel het goede pad. Al met al heeft dat gezocht ons een uur vertraging gekost. Onze tip: volg in Quenza de weg naar Zona. Even buiten het dorp zie je dan van-

jes, ze waren gemakkelijk om de tuin te leiden, of ze stopten bij de grens van hun territorium. Maar deze hond? Hij ziet er eng uit. Een zwaargebouwde boxer met een ontzettend lelijke kop. Blaffen doet hij niet, maar hij besnuffelt te pas en te onpas onze knieën en die machtige kaken zitten vlakbij. Aan het begin van het pad eindigt het dorp en daarmee ook zijn territorium. Denken we. We zijn zo stom om nog even achterom te kijken. Hij vat het op als een teken en zet onmiddellijk de achtervolging in. Bewaarde hij op de dorpsweg nog een zekere afstand, nu zit hij ons op de hielen en loopt ons voor de voeten. We worden er zo nerveus van dat we ons vergissen in de markering en op een lang en smal kapterrein belanden. We klauteren over stronken en omgehakte stammen die in een rechte lijn diep in het bos zijn uitgehakt. Als de als omgevallen mikadostaven verspreide bomen tot ons middel gaan reiken, het steeds steiler wordt en we meer stammen klauteren dan lopen, begint het te dagen. Veel sneller en behendiger dan wij springt de hond over, onder en door de obstakels. Af en toe blijft hij staan wachten en kijkt ons vragend aan. 'Kun jij hem niet wegsturen of zo?', vraagt mijn vriendin. Ik leg haar uit dat dit niet het soort hond is dat zich láát wegsturen. 'Allez-y!', roep ik desondanks een kwartier later. Met tegenzin staat de hond stil, draait langzaam zijn kop naar mij toe en kijkt me aan met opgetrokken wenkbrauwen. 'Had je het tegen mij?'. Ik antwoord niet en hij wendt zijn blik weer af. Daar staan we dan met zijn drieën in een verlaten woud tussen bemoste zwerfkeien en woudreuzen, terwijl de avond valt. Wandelaars zijn we nog niet tegengekomen. Wat nu? Negeren, dat lijkt ons het beste. De stemming is gespannen; we kennen hem niet, wat doen we als-ie aanvalt? Eindelijk bereiken we de Rau St.

Antoine. Ditmaal ligt er een wiebelbrug en die lopen we over. Honden raken voorbij een rivier vaak het spoor bijster. Ze steken het water ook niet graag over, las ik eens ergens. Inderdaad aarzelt het dier. We maken daar gebruik van door snel de brug over te lopen en niet meer om te kijken. En we zijn hem kwijt. Wat een rust, wat een wel-daad! Geen gesnuif en gelijk meer, geen hondestappen, niet meer over eieren lopen om te voorkomen dat we hem op zijn tenen trappen. Het bos begint al vochtig en fris te worden, maar hier lopen we in de warme avondzon en langzaam her-vinden we onze zorgeloze stemming. We stappen wel stevig door, want deze Zonza-Quenzawandeling duurt een dag en het is al avond. Na een uur komen we op de doorgaande weg. Nog tweehonderd meter en we kunnen ons potje gaan koken. We hebben het gered en we felicite-ren elkaar. Maar dan horen we een woest gehijg achter ons. Met een wond in zijn zij en kwijldraden aan zijn kop, komt een oude bekende ons achterop. Zuchtend leggen we de laatste meters af. Die hond is net zo hongerig als wij, en zie zo'n beest maar eens uit de buurt van je cam-pingpitje te houden.

Rauwdouwer

We zijn niet van plan om voor die tijd onze tent op te zoeken, dus nemen we plaats op het terras en roepen de beheerder. Dat is een robuuste man met zwart borstelig haar, doorlopende wenkbrauwen en een half bovengebit. Zijn rauwdou-wer-uterlijk is maar schijn, want zo gauw hij de hond ziet, sluit hij ver-schrikt de deur.

'Hij doet niks', roepen we. Voorzichtig kijkt hij door een kier. 'Dat is een rashond', fluistert hij. 'Een Corsicaanse boxer, heel gevaar-lijk, speciaal getraind voor de jacht op everzwijnen. Kom hier, Zazou', roept hij, maar zijn puppie glipt tus-sen de kier door en springt wild heen en weer. Ternauwernood pluk-ken we de hondendreumeweg van de zich langzaam openende kaken.

'Uit Quenza? Wacht eens even... ik geloof dat ik zijn baas ken. Alleen van gezicht, niet van naam. Blijven jullie hier met de hond, ik ga bellen.' Na een half uur scheurt er een wit bestelbusje richting het terras, met een dikke, tierende Corsicaanse vrouw erin.

'Je n'aime pas des touristes, des Allemands. Ils volent mon chien toujours...', roept ze. (Ik houd niet van toeristen, zeker niet van Duitsers. Ze stelen voortdurend mijn hond.)

Dit is het toppunt! We worden las-tiggevallenen vervolgens beschul-digd van diefstal. Verontwaardigd wijs ik haar terecht, ineens spreek ik vloeiend Frans. Hoe durft ze, we houden niet eens van honden. En we zijn ook geen Duitsers. Ze doet of ze me niet hoort, maar het komt wel over. Met een schouderophalend 'Het is al goed' verwijderd ze zich, mét de hond. Mijn vriendin oppert de mogelijkheid dat een dier dat het niet goed heeft bij zijn baas, steeds 'baasjes' uitkiest die hem aardiger lijken. Quenza ziet ons in elk geval niet terug.

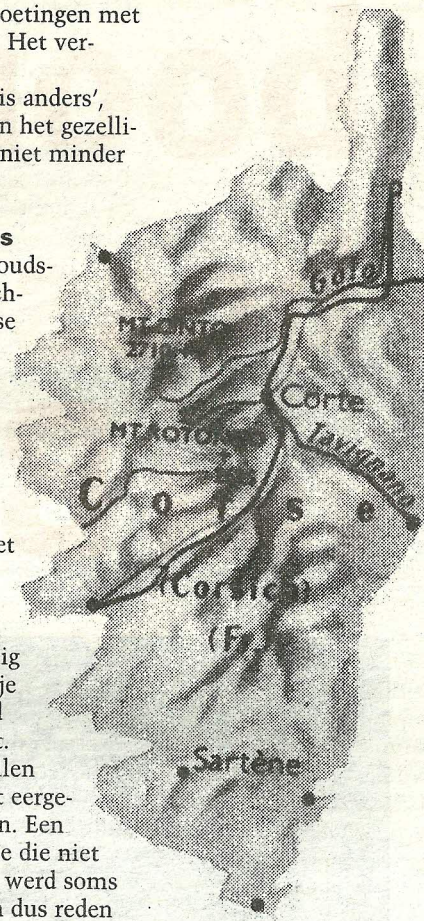
Hoe heet de grond was waarop we ons bevonden, besef ik pas later als ik lees dat enkele decennia geleden een Corsicaan zo boos werd dat hij zijn buurman doodschoot. De reden? Buurmans ezel graasde per ongeluk in zijn tuin...

In Quenza leek iedereen die niet sinds eeuwen op een vaste plek in het dorp woont, verdacht. Léék. De twee onaangename inwoners van Quenza, en de subjectieve beleving van een nare sfeer, staat tegenover

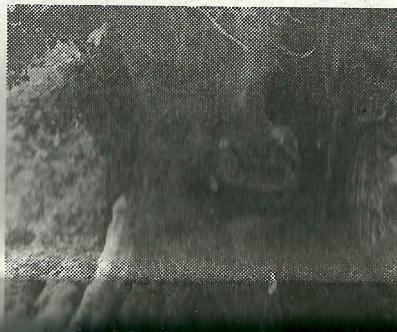
de vele hartelijke ontmoetingen met andere eilandbewoners. Het ver-schilt soms per dorp. 'Je hebt gelijk, Quenza is anders', beaamt een inwoner van het gezelli-ge Zonza. Corsica is er niet minder aardig om.

Corsicaanse mores

Corsicanen spelen van ouds-her graag voor eigen rech-ter. De vele buitenlandse invasies hebben zeker tot die houding bijge-dragen. Vrijwel nooit hadden Corsicanen een zelfgekozen over-heid, altijd was er een vreemde mogendheid die haar die oplegde. Met handel en industrie in handen van de bezet-ter bleven ze arm. Er bleef de Corsicaan weinig anders over dan zijn lapje grond in het binnenland en zijn eer en integriteit. Omdat mensen zich willen onderscheiden, werd dat eerge-voel op de spits gedreven. Een flirt met een dorpsmeisje die niet tot een huwelijk leidde, werd soms opgevat als eerverlies en dus reden tot bloedige wraak. Vaak zetten vrouwen de mannen hiertoe aan. Ook in het lokale bijgeloof waarde de dood rond, bijvoorbeeld bij de 'mazzeri' of doders. Vrijwel alle Corsicanen zijn fanatieke jagers, dus dromen ze ervan. Maar een Corsicaan kan soms vreemd dromen. Neem nu de twintigjarig Matteu uit het dorpje Livia. Matteu droomt dat

hij aan het jagen is in het bos van Zonza. Plotseling kruist een ever-zwijn zijn pad. Bliksemsnel achter-volgt hij het dier en legt het neer met zijn dubbelloops. Terwijl het zwijn op de grond ligt, buigt Matteu zich over hem heen en schrikt zich lam. In de ogen van het stervende dier herkent hij de ogen van zijn tienjarige nichtje! Als Matteu wak-ker wordt, meldt hij de vreselijke tij-ding. Angst waart door het dorp, want het nichtje is gedoemd en zal sterven, op zijn hoogst na een jaar, maar het kan ook volgende week al zijn. Drie maanden na Matteu's droom, een week voor haar elfde ver-jaardag, vinden ze haar dood in bed. Haar lichaam vertoont geen sporen van geweld of vergiftiging. De enige aanwijsbare oorzaak is de tijding van de mazzere. Is ze weggekwijnd uit bijgelovige angst? Verslonden door een demon? Wie zal het zeggen? Matteu, die altijd een aardige jongen was gevonden, is een mazzere geworden. Zelf vindt hij dat vrese-lijk, maar wat kan hij doen? Je kunt niet zelf bepalen over wie je droomt. Mensen gaan hem mijden en zijn isolement neemt toe. Na verloop van tijd gaat hij zijn dromen als ech-ter beschouwen dan de realiteit... Mazzeri golden niet als echte chris-tenen. Meestal dacht men dat iemand mazzere werd als er iets was misgelopen tijdens de doop. Corsica kent niet alleen mazzeri, er zijn ook paranormale vrouwen die 'de teke-nen verstaan' en er is het Boze Oog. De Corsicaanse volksverhalen wor-den nog altijd van vader op zoon doorverteld. ■

Informatie

Vanuit Ajaccio vertrekt er vanuit de 'gare rou-tière', vlak naast de haven, elke dag een bus naar het plaatsje Zonza. In het busstation bevindt zich een groot aantal loketten met daarachter kantoortjes van particuliere ver-voersbedrijfsjes. Een redelijke kennis van de lokale geografie is hier vereist, want de kleinste gehuchten staan soms aangegeven als eindbe-stemming. En de concurrentie zorgt ervoor dat een buschauffeur me met een stalen gezicht vertelt dat er vanden aan bus rijden.

twee kettingrokers en schuin voor ons een oud vrouwtje dat voortdurend zanikt dat alle ramen potdicht moeten blijven. Voeg daarbij een trommelvliesverscheurende geluidsinstalla-tie en urenlang gehots op bergwegen en je krijgt een aardige indruk van de tocht. Ruim drie uur later komen we aan.

Zonza is een uit grijsgranieten huizen opgetrok-ken dorp met een fenomenaal uitzicht op een breed, bebost dal. De camping municipale ligt zes kilometer buiten het dorp. Beter bereikbaar

loopt hij, maar zijn puppie glipt tussen de klier door en springt wild heen en weer. Ternaauwernood plukken we de hondendreumes weg van de zich langzaam openende kaken. 'Hoe komen jullie aan dat beest?', vraagt de baas van Zazou, als zijn eerste schrik gezakt is. 'Dat beest is geld waard. Het is een rashond, kenners betalen er kapitalen voor.' 'Ja, weten wij veel', antwoorden we. 'In Quenza begon hij ineens mee te lopen. We raakten hem niet meer kwijt. Wegjagen hielp niet.'

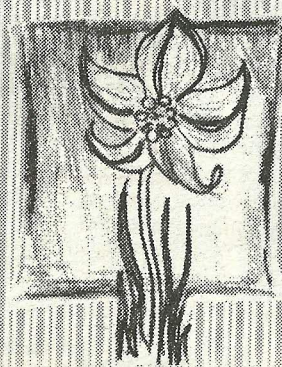
voorbedruffes. Een redelijke kennis van de lokale geografie is hier vereist, want de kleinste gehuchten staan soms aangegeven als eindbestemming. En de concurrentie zorgt ervoor dat een buschauffeur me met een stalen gezicht verzekert dat er vandaag geen bus richting Zonza vertrekt. Van zijn bedrijf, bedoelt hij, maar dat vertelt hij niet. Vijf minuten later heb ik bij het loket ernaast een kaartje naar Zonza gekocht voor de bus van vier uur. Buiten staat hij al op ons te wachten, een klein glimmend 'debielenbusje' voor vijftien personen. Achter ons neemt een lallende man plaats met een kegel, rechts van ons

later komen we aan. Zonza is een uit grijsgranieten huizen opgetrokken dorp met een fenomenaal uitzicht op een breed, bebost dal. De camping municipale ligt zes kilometer buiten het dorp. Beter bereikbaar is de camping op de weg naar Quenza, maar twee kilometer buiten het dorp. Je ziet hem vanzelf aan je linkerhand als je de aangegeven richting volgt. Een rustige, schone, kleine camping met een knus restaurantje. Vriendelijke, informele sfeer en als iemand het hek van de camping open heeft laten staan, hoor je 's nachts koeien en varkens rond je tent scharrelen.

buitenkansen

Er zijn mensen die overal wandelen, maar als je aan hen vraagt wat ze nu gezien hebben, komen ze niet verder dan 'weiland, moeras, bos en akkers'. Of 'het was mooi weer, wel een beetje windertig, maar toch wel lekker'. Er zijn ook mensen die uren doen over een stukje van vijf kilometer. Dat is dan niet omdat ze zo langzaam lopen, nee, zij zien onderweg zo veel en moeten zo vaak stilstaan om het bloempje of beestje even van dichterbij te bekijken. Voor beide soorten wandelaar en voor iedereen die tussen deze twee uitersten inzit, hebben we de natuurrubriek 'Buitenkansen'. Elke keer komt een stukje natuur aan bod. Want er is nog zoveel te zien op een wandeling, als je maar weet waar je moet kijken...

DOOR KEES HARINGSMA

Vogeltrek

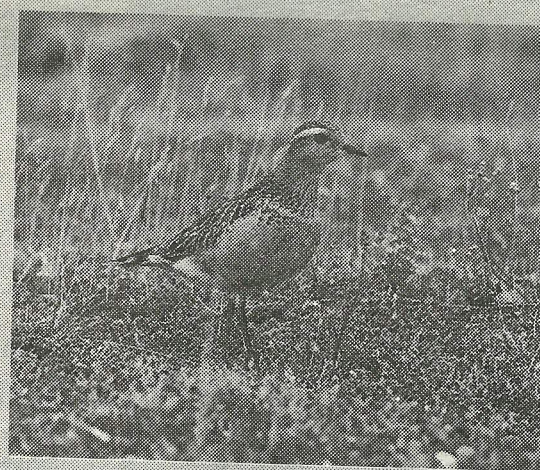
September. Na zo'n anderhalve maand voort gekabbeld te hebben, is de natuur vrij plotseling weer in een stroomversnelling terecht gekomen. Het licht is diffuser, het weer wisselvalliger en het aantal bloeiende gewassen neemt met de dag af. De kokmeeuwen in de stad dragen al weer enkele weken hun winterkleed en de kieviten in de polder vliegen weer in groepen. Uit de kluiten gewassen glazenmakers sluiten samen met de pantserjuffers het libellen-

seizoen af, en het goudstof van vlindervleugels is -zoals Ida Gerhardt het in haar gedicht 'Afscheid' verwoordt- welhaast vergaan.

Maar naast het weemoedig afscheid nemen van alles wat verwelkt en vergaat, valt er in de nazomer en herfst ook veel te begroeten. Een ontmoeting waar ik jaarlijks weer naar uitkijk, is die met een wondermooie vogel: de morinelplevier. Vanuit het noorden van Schotland en Scandinavië, waar deze plevieren op de hoogste afgeronde toppen hebben gewoond, trekken ze in de eerste weken van september richting Middellandse zee, om daar de winter door te brengen. Deze tocht telt slechts enkele tussenstops en één daarvan is nu al jaren achtereen op dezelfde hectare

Nederlandse bodem; op de Maasvlakte.

Op een steenworp afstand van de vuurtoren strijken ze daar voor enkele dagen neer om er wat in de grond te krabben naar insecten. Bij zonnig weer doen ze in de middag vaak een dutje: het moment om deze uitzonderlijk tamme dieren met hun zachtaardige uitstraling behoedzaam te benaderen en... te aaien! Enkele dagen ervoor nog aanwezig op de desolate, met korstmossen bedekte toppen van de Cairn Gorms, waar ze de zomer door-

morinelplevier op de Maasvlakte

brachten en waar ze de arctische omstandigheden die er heersen trotseerden, nu hier voor mijn neus: de Schotse Hooglanden binnen handbereik.

Ben Macdui, vetblad, het alpensneeuwhoen met zijn kenmerkende roep, de beelden van televisie en die van mijn eigen netvlies, ter plekke worden ze levend en de Maasvlakte met zijn indrukwekkende industrie bestaat even niet meer: vogeltrek is pure romantiek.

Let op uw komende wandelingen eens op de vogels die over uw hoofd heen trekken en de richting waarin u ze ziet verdwijnen. Tien tegen een dat ook voor u het begrip vogeltrek betekenis zal krijgen. En mocht u nieuwsgierig worden naar hun namen en verhalen; begin dan vandaag nog aan het bewust kijken naar vogels, waar u ook gaat of staat. Prachtige verhalen (observaties) vindt u in het in 1903 geschreven 'Vogeljaar' van de hand van Dr. Jac. P. Thijssen. Een fantastische gids is 'Vogels van Europa' van de hand van Lars Jonsson.